

Orta Çağ'ın Entellektüelliğinde İz Bırakan Doğu ve Batı Dünyasının Ünlü Bilim Kadınları

Famous Female Scientists of The Eastern and Western World Who Left Their Mark on The Intellectuality of The Middle Ages

Pınar ÜLGEN¹

Esra ÖZLÜK²

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih

Bölümü, Tokat-Türkiye

e-mail: ulgenpinar@gmail.com

²Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü

Eğitim Enstitüsü, Tokat-Türkiye

e-mail: esraozluk60@gmail.com:

Geliş Tarihi/Received: 16.5.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 4.7.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

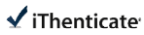
Pınar ÜLGEN

ulgenpinar@gmail.com

Atıf /Cite this article:

Ülgen, P., & Özlük, E. (2024). Orta Çağ'ın Entellektüelliğinde İz Bırakan Doğu ve Batı Dünyasının Ünlü Bilim Kadınları. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 216-229.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Orta Çağ hem Doğu dünyasının hem Batı dünyasının yapısını değiştiren bir dönemdir. Özellikle toplumsal statüler ve kişiliklerin oluşumu açısından düşündüğümüzde kadın ve erkek açısından farklı bir dünya ortaya çıkmaktadır. Kadınların toplum içindeki konumlarındaki farkındalıklar çok dikkat çekmektedir. Orta Çağ'da kadınlara olan farklı ve ikincil bakış açısı, onların Orta Çağ'da daha az öneme sahip olmalarını sağlamıştır. Ancak yetenekleri ile başarılı olmayı başarmış bu bilim kadınları hakkında da çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Tüm bu sıkıntılara rağmen bilim kadınları, Orta Çağ'da bir iz bırakmayı başarmışlardır diyebiliriz. Orta Çağ'ın sonlarına doğru kadınların entelektüel hayatta daha fazla görünür konuma geldiklerini söyleyebiliriz. Bu aydınlanma sürecini hem Doğu'da hem de Batı'da hissetmekteyiz çünkü bu dönemde bilim ve edebiyat alanlarında adlarını yaptıkları çalışmalarıyla tarihe yazdıran pek çok ünlü bilim kadını bulunmaktadır. Bu bilim kadınları, Orta Çağ'da kadınlara karşı olan genel yargılara rağmen kendilerini gösterebilmişlerdir. Bu Çalışmamızda hem Doğu hem de Batı dünyasında bu kadar dikkat çeken bilim kadınlarını tanıtıp o dönem itibarıyla kadına olan bakış açısı bağlamında da bu bilim kadınlarının etkilerini anlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Kadın, Avrupa, İslam Dünyası, Doğu, Batı, Bilim.

Abstract

The Middle Ages is a period in which both the Eastern world and the Western world existed. A different world domination for men and women, especially in terms of social status and the upbringing of personalities. Intelligence in the internal positions of women's societies attracts a lot of attention. The different and point of view that was women in the Middle Ages produced them to have less separation in the Middle Ages. However, there is not much information about these women scientists who have succeeded in being successful. Despite all these questions, the women's sciences say they have managed to leave a mark in the Middle Ages. To find that towards the end of the Middle Ages women were more visible in their lives. We feel these enlightenment processes both in the East and in the West. Because in this period and in the literary circles, there are many famous examples of science that have written their names in history with their works. These scientists were able to demonstrate despite the general judgments against women in the Middle Ages. In this study, introducing such remarkable women of science in both the Eastern and Western world and examining the point of view of the women of that period makes us think that these sciences reflect women's women..

Keywords: Middle Ages, Women, Europe, Islamic World, East, West, Science.

Giriş

“Neden sürekli erkeklerle ve hatta onların savaşlarıyla ilgilenmemiz gerektiğini anlamıyorum; kadınların tarihi genellikle çok daha ilginç.”

Theodor Fontane, Unwiederbringlich, 1891 (Bock, 2004:1).

Bu söz, çok doğru olmakla birlikte aynı zamanda Orta Çağ için de geçerliydi çünkü Orta Çağ, büyük umutların ve de umutsuzlukların yaşandığı bir dönemdir. Orta Çağ açısından baktığımızda Doğu ve Batı olarak çok belirgin iki dünya ile karşılaşırız. Burada hem Doğu dünyasında hem de Batı dünyasında anlaşılabilirlik kaygısı taşıyan çeşitli denemeler yapılmaktaydı. Bu iki dünyada da kendisini kabul ettirmeye çalışan kadın faktörü, hemen dikkatimizi çekmektedir. Peki bu kadınlar, daha doğrusu her iki tarafta da tarihe adını yazdıran bilim kadınları, kendi rönesanslarını yaratabildiler mi? (Novikoff, 2005: 104-116; Brotton, 2006:20-22) ya da şöyle diyelim onlar, yarattıkları sanat eserleriyle bu rönesansın bir parçası oldular mı?

Genel anlamda düşünüldüğünde bu çok önemli ve içerik açısından da oldukça kapsamlı bir sorudur çünkü eski zamanlardan beri hatta Roma İmparatorluğu zamanından itibaren kadınlar, özgürlük ve statü bakımından büyük kazanımlar elde etmişlerdir. Batı dünyasına baktığımızda ise Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Batı Avrupa'nın çoğunda kadınlar, evlilik, mülkiyet hakları ve hatta boşanma gibi bazı konularda erkeklerle eşitlik düzeyine ulaşmaya başlamışlardı. Bazı durumlarda kadınların ekonomik olarak bile bağımsız oldukları söylenebilir; hatta bazı tarihçiler, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün bir dereceye kadar kadınların yükselişiyle bir ilgisi olduğuna inandıklarını dahi belirtmişlerdir (Gies ve Gies, 1991:12). Sınıfı ne olursa olsun kadınların çoğunluğu için durum aynıydı ve bu tür eşitsizliklerin fark edilmesi, şöyle bir soruyu gündeme getirmişti: “Kadınlar, entelektüel hayatın içinde nasıl bir yer edinmişlerdi?” Burada amaç, aslında hem Doğu hem de Batı dünyasındaki kadın ve erkek denklemine entelektüel hayata bir de kadınların penceresinden bakabilmektir.

Çok eski dönemlerden itibaren kadınların durumunu ya da onlara olan bakış açısına bakacak olursak İslam öncesi dönemden başlayarak Arap toplumunda kendi varlığını ticaretten edebiyata, yöneticilikten tıbbaya kadar pek çok bilim alanında kanıtlayan kadınlar vardı (Zeydan, 2012:940).

Emeviler dönemine gelindiğinde ise kadının, İslam sonrası dönemde kazandığı kimlikten uzaklaşmaya başladığı görülmektedir (Aksu, 2001a:270) ancak bu durumun kadın açısından değeri ne olmuştur ya da toplumda kadına bakış açısını nasıl etkilemiştir, zira bu dönemlerde kadının görünür olmasının temelinde neler vardı? gibi sorulara da cevap aramak gerekmektedir. Burada kadın, bir tür cazibe merkezi olarak görülmüştür (Genc Ali, 2013/1392:5). Bununla birlikte Endülüs de bu noktada önemli bir merkezdir çünkü burada hem Doğu hem de Batı dünyasının izleri olduğundan kültürel çeşitlilik ve renkliliğin bir sonucu olarak kadın, daha farklı ve etkili bir yere sahipti (Şeyban, 2014:132). Ayrıca Endülüs'te kadın şairler, çok dikkat çekmekteydiler. Bunların başında da şair, Ummu'l-Kiram bint el-Mutasım gelmektedir (İshakoğlu, 2017:163).

Bunun yanı sıra kadınlar hakkında bazı filozoflar da farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. İbn Rüşd, kadınlardan bazılarının yetenekleri ve eğitimleri sayesinde filozof ve yönetici olabileceklerini söylemiştir. Erkeklerin yapabileceği her türlü işi de yapabileceklerine dair düşünceleri de vardı (Cabiri, 2019:192; Özlük, 2019:27).

Selçuklu dönemindeki kadınlara baktığımızda ise özellikle Türk örf ve adetlerinin kadına tanıdığı özgürlük ile kadınlar yeniden doğmuşlardır denilebilir. Bazıları da siyasette varlıklarını göstermişlerdir (Seyyadzade, 2011/1390:1). Selçuklularda ise kadının yerini ve önemini anlamak noktasında Bacıyan-ı Rum teşkilatı dikkat çekmektedir. Bu hareket, tasavvufi özellikler taşımaktadır (Döğüş, 2015:145). Bacıyan-ı Rum teşkilatındaki kadınlar, burada eğitim görmeyen yanı sıra sanat da öğrenirlerdi. Aynı zamanda üretim, dokuma ve örgü işleri de yapılırdı (Bayram, 2002:374-375).

Zamanla gerek Doğu gerekse de Batı Orta Çağ'ında kadınlar, kentleşmeden de faydalanmaya başlamışlardı. Bunun yanı sıra kadınlara yönelik hem bakış açılarında farklılıklar olurken hem de onlara yönelik söylem ve davranışlar da değişmeye başlamıştı. Bunun en ilginç örneği de kadınların giyinme şekillerine göre değerlendirilmeye başlanması idi. Saint Bernardino, bir vaazında kadınların giydikleri kıyafetlerle alçakgönüllü

ve iffetli olmanın ve de görünmenin bir kadının görevi olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “İyi bir kadın nasıl tanınır? Giyinme biçiminden.... Dış görünüş, içeride ne olduğunu gösterir. Yani farklı amaçları olan kadınlar gibi görünmek için giyinmeyin ya da yürümeyin, bunun yerine iyi ve iffetli olduğunuzu gösteren uygun giysiler giyin” (Rogers ve Tinagli, 2006:146).

Anlaşıldığı üzere hem Doğu hem de Batı dünyasında değişime başlanan bu süreçte XII. yüzyılın sonlarına doğru kadınlar, her alanda aktif olarak görülmeye ve dikkat çekmeye başlanmışlardı. Özellikle de kültürel alanda adlarını duyurdular. Örneğin şiirler ve kitaplar yazdılar. Peki Doğu dünyasındaki bu bilim kadınları kimlerdi. İşte Orta Çağ’a damga vuran Doğu dünyasındaki bilim kadınları ve dönemin entelektüel hayatına olan katkıları:

Bibi Müneccime

Bibi Müneccime, astroloji alanında çalışmalar yapmış özellikle de savaş dönemlerinde yıldızların hareketlerini gözlemleyerek gelecekte yaşanacak durumlarla ilgili tahminlerde bulunmuştur.

Zerringis

X. yüzyılda yaşamış olan Zerringis ise İbni Sina’nın öğrencilerindendir. Yıldız bilimi ile ilgilenmiştir. Ayrıca yıldızlar ve yıldız gözlemleri hakkında bir risale yazmıştır (Özlük, 2019:40).

Puranduht

Asıl ismi Hatice olan Puranduht veya Buranduht, Abbasiler döneminde yaşamış olup yıldız bilim ve matematik konularında da çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda Bağdat’ta birkaç büyük medrese ve birkaç kadın hastanesi dahi inşa ettirmiştir (Özlük, 2019:40).

Ayşe binti Talha

Ayşe binti Talha ise şiirle de ilgilenen bir kadındı. Şairlerle de arasında iyi ilişkiler vardı. Örneğin güzelliğini öven bir şiir yazmış olan Nümeysi’ye 1000 dirhem hediye etmiştir. Nümeysi’nin Ayşe binti Talha için yazdığı şiir ise şöyledir (Fevvaz, 1895/1312 h.:102).

ظعن الأمير بأحسن الخلق	وغدوا بلبك مطلع الشرق
وتنوء تثقلها عجيزتها	نهض الضعيف بنوء بالوسق
ما صبحت زوجا بطلعتها	إلا غدا بكواكب الطلق
قرشية عبق العبير بها	عبق الدهان بجانب الحق
بيضاء من تيم كلفت بها	هذا الجنون وليس بالعشق

Padişah en iyi insanlarla göç etti.
 Senin gönlün ile
 Güneşin doğuşuna gittiler.
 O, güçsüz olan testiye kaldırıy gibi,
 Kalçasını zorlayarak kaldırıyor.
 Hangi koca onun güler yüzü ile uyanırsa,
 Muhakkak ılık gezegenlere gider.
 Mis gibi kokunun ona bulaştığı Kureyşli,
 Hakkın yanında mis gibi yağlar ona bulaştı.
 Aklımı başımdan alan beyaz,
 Bu aşk değil bu delilik.

Bahriye Üçok, Ayşe bint Talha’nın eski Arap tarihi ve kozmografya alanında da çalışmalar yaptığını, aynı zamanda çok akıllı ve güzel bir kadın olduğunu ve kesinlikle peçe takmadığını belirtmektedir (Üçok:135). Buradan da Ayşe bint Talha’nın o dönemde özgürlük kavramını dile getirircesine davranışlarına yansıttığını söyleyebiliriz.

Bezl

Doğu dünyasında müzik alanında da çok başarılı kadınlar vardı. Çünkü müzik de onlar için bir bilim idi. Abbasiler döneminde yaşamış olan Bezl, güzel sesli bir şarkıcıydı ve arp çalıyordu. Bezl, müzik eğitimi almıştır (Zihni Efendi,1982:144). Kendisi de müzik üstatlarından biri sayılırdı. Bu nedenle Bezl-i Kebire veya Bezl-i Bozorg

olarak da anılmaktadır. Bezl'in 12 bin müzik makamını konu alan bir kitap yazdığı rivayet edilmektedir (Ferruhzad, 1999/1378:393).

Fatıma Saati

Fatıma Saati, fıkıh, temel İslami ilimler ve usul konularında da iyi bir bilim kadını olarak tanınmaktaydı (Es-Safadi, 2000:5). Pek çok kadına okuma-yazma öğretmiştir ve onları temel İslami ilimler konusunda da eğitmiştir. Fatıma Saati'nin en önemli eseri, "Mecme'ül Bahreyn" (İki Denizin Birleştiği Yer) idi (Ferruhzad, 1999/1378:1228).

Firuze Şirazi

VII. yüzyılda yaşamıştır. İrfan adabı konusunda çalışmalar yapmıştır. En önemli eserleri arasında "Kitab'ul Erbain" (Kırk Konu) ve "Rivayat es-Salihah Anı's-Salihin" (Salih Kadınların Salih Erkeklerden Rivayetleri) yer almaktadır (Özlük, 2019:43).

Fatıma el-Fihri

Fatıma el-Fihri'nin Fas'ta açtığı Karaviyyin Medresesi, "İslam dünyasında bilinen ilk üniversite ve en önemli dini kurum" olarak anılmaktadır. Caminin külliyesinde Karaviyyin Kütüphanesi yer alıyordu ve bu kütüphane, sadece dini eserler değil; tıp, felsefe, matematik gibi diğer alanlarda da eserleri bulundurması açısından önem taşımaktaydı (Skalli, 2007:314).

Hatice Hatun

IV. yüzyılda yaşamış olan Hatice Hatun, Nişabur'un önemli hattatlarından biri sayılır. Pek çok kadına da bu konuda eğitim verdiği için kadın eğitimi alanında iz bırakan kadınlardan biri olarak kabul edilebilir (Ferruhzad, 1999/1378:771; Kehhale, 1984:341).

Azra Hatun Eyyubi

VII. yüzyılda yaşamış olan Azra Hatun'un ise Şam'da büyük bir dersliği vardı ve orada da çok sayıda kadına eğitim veriyordu. Azra Hatun'dan geriye Şam'da Azraviyye adında bir medrese kalmıştır (Özlük, 2019:45).

Tizkarpay Hatun

"Şeyhiyye" diye de anılan Tizkarpay Hatun, zamanının büyük bir kısmını yaptırdığı Beytü'l Bağdadiyye adını taşıyan ribatta kadınlara ders vererek geçirmiştir. Ömrünü kadınların eğitimine adanmış bu kadın, saray yaşamından uzak bir hayat yaşamıştır (Ferruhzad, 1999/1378:625).

Shaika

Shaika ise yine çok etkili eğitici kadınlardan biriydi. Abbasi halifesi Muntasır tarafından dört ayrı hukuk mektebi, hastanesi, hamamı ve kütüphanesi olan bir kız okulunda ders veren bir hoca idi (Durrant, trz: 235).

Er-Riyad bint el-Feth

Er-Riyad bint el-Feth, lakabı "Bintu Yaktin" olan önemli bilim kadınlarından biriydi. Döneminin önemli isimlerinin arasına girmeyi başaran bu âlim kadın, İbni Haccac'ın divanını da istinsah etmiştir (Ocak, 2011:448).

Ayşe Kurtubiyye

Ayşe Kurtubiyye, IV. yüzyılda Kurtuba'da yaşamış bir edebiyatçı ve hatiptir (Ferruhzad, 1999/1378:1196). Ayşe el-Kurtubiyye'ye ait olan şiirlerden biri şöyledir (Fevvaz, 1895/1312 h.: s.292).

أراك الله فيه ما تريد	ولا برحت معاليه تزيد
فقد دلت مخابله على ما	تؤمله وطالعه سعيد
تشوقت الجياد له وهز ال	حسام له وأشرقت البنود
وكيف يخيب شبل قد نمته	إلى العليا ضراغمة أسود
فسوف نراه بدار في سماء	من العليا كواكبه الجنود
فأنتم آل عامر خير آل	زكا الأبناء منكم والجدود
وليدكم لدى رأي كشيخ	وشيخكم لدى حرب وليد

Allah onun üzerinde sana istediğini gösterecek,

Yüksek makamları devam etsin,

Özellikleri mutluluk verici, hayalleri de arzulanmış işaret ediyor.

Asil atlar onu özledi,
Onun için kılıç sallanmıştı ve sancaklar parladı,
Aslanlar tarafından yüksek makama ulaştırılan bir yavru nasıl kazanmaz,
Askerleri onu gökyüzünde makamı olan bir hilal gibi görecektir,
Siz Amir ailesi en iyi hanedir torunlar ve atalarınız tertemiz çıkmış,
Çocuklarınız ilimde büyük adamlar gibi,
Büyük adamlarımız ise savaşta gençleriniz gibidir.

Şühde el-Kâtibe

Şühde bint Ebi Nasr Ahmed b. El-Ferec b. Ömer el-Ebri Şühde, “Katibe”, “Muammere” ve “Fahrünnisa” gibi lakaplarla anılırdı. Aynı zamanda Şühde, hitabet yeteneği güçlü Müslüman kadınlardan biridir. (Kurt, 2017:198)

Vellade

Vellade de ünlü kadın şairlerden biridir. Döneminin diğer kadın şairlerinden üstün tutan en önemli özelliği, tarihçilerin ona göstermiş olduğu ilgidir. Her ne kadar Vellade müstakil olarak araştırmalara konu olmasa da Endülüs edebiyatı/şiiri denildiğinde adı mutlaka zikredilmektedir (Kadiri, 2009/1388:107). Vellade için “Arap edebiyatının Batı’da parlayan kadın şairi” gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Zevk sahibi ve iyi eğitim almış bir kadın olan Vellade, düzenlediği şiir meclislerinde dönemin erkek şairleriyle şiirler okumuş ve söyleşilere katılmıştır (Özlük, 2019:54).

Hamdune

Hamdune, IX. yüzyılda Kurtuba’da yaşamış bilim kadınlarından biridir. O, şiir, edebiyat ve müzik bilgisiyle Endülüs’te eşsiz bir yere sahipti (Ferruhzad, 1999/1378:750). Hamdune’den kalan ya da onun için yazılan iki önemli şiir vardır (Er-Rumi, 1993:1211):

له في الحسن آثار بوادي	أباح الدمع أسراراي بوادي
ومن روض يرف بكّل وادي	فمن نهر يطوف بكّل روض
سببت لي وقد ملكت فوادي	ومن بين الطباء مهاة أنس
وذاك الأمر يمنعي رقادي	لها لحظ ترقّده لأمر
رأيت البدر في أفق السواد	إذا سدلت نوائبها عليها
فمن حزن تسربل بالسواد	كأن الصبح مات له شقيق

وما لهم عندي وعندك من نار	ولما أبي الواشون إلا فراقنا
وقلّ حماتي عند ذاك وأنصاري	وشنّوا على أسماعنا كلّ غارة
من نفسي بالسيف والسيل والنار	غزوتهم من مقلتيك وأدمعي

Gözyaşı bir vadide gözlerimi ifşa etti,
O vadinin belli güzellikleri vardır,
Bir taraftan her bahçede dolaşan ırmak,
Diğer taraftan her vadide açıp yaylayan bahçe vardır,
Geyiklerden gönlümü çalan, yüreğimi esir eden sevimli bir geyik dişi,
Göz bebeğini bir sebep için uyutuyor,
O sebep benim uykumu engelliyor,
Perçemlerini serbest bırakırsa karanlık ufukta ayı görürsün,
Sabahın bir öz kardeşi ölmüş gibi görünüyor,
Bu üzüntüden dolayı siyah ile örtüldü.
Dedikoducu ne bende ne sende, intikam sebebi olmasa bile ayrılmamız için ısrar edip
Kulaklarımıza her türlü saldırı ile hücum edip o durumda destekçi ve koruyucularım azaldıysa,

İki göz pınarı gözyaşlarım ve nefsimden kılıç, sel ve ateş vasıtasıyla onlarla savaştım.

Şavane

Bu dönemin kadın şüfilerinden biri de Şavane'dir (Kul, 2003:163). Şavane'nin şüirleri genelde Arapça olup, buna örnek olarak onun Arapça şüirlerinden birinin Farsçasını verebiliriz.

Şüirin Farsçası şu şekildedir (Hüseyni, 2004/1383:46).

امید دارد که دنیا برای او بماند، اما مرگ پیش از آرزو او را در می‌یابد. بسرعت ریشه های
نهل خرما را آبیاری می‌کند اما نهال می‌ماند و مرد می‌میرد.
و بی‌تی دیگر که گفته‌اند شعوانه مرتب آن را در خانه می‌خواند و می‌گریست و زاهدان نیز
با وی می‌گریستند(ابن جوزی، همان؛ مناوی، همان).

شخص فریفته دنیا، محل اقامتش در دنیا را جایگاه امنی تصور کرده است در حالی که
روزی که باید از آن بترسد همچون روزگار امنیتش نزدیک است.

Dünyanın ona kalmasını istemekteydi
Ama ölüm o arzudan daha önce ulaştı
Hızlıca hurma fidanlarının köklerine su verdi
Hurma büyüdü ama adam öldü
Dünyanın kendisini kandırıldığı kimse, dünyayı kendisi için emniyetli zannetti
Oysa ondan emin olduğu gün, ondan kokması gerektiği gündür.

Doktor Zeyneb

Zihni Efendi, Meşahirü'n-Nisa adlı eserinde tıp alanında yalnızca bir kadın doktorun adından bahseder. Bu kadın doktorun adı Doktor Zeyneb'dir. Hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir (Akgül, 2006:173).

Corci Zeydan da Zeyneb isimli bir kadın, doktordan bahsederek "Şam bölgesinde, Emeviler döneminde, Beni Hud kabilesinden Zeyneb adında bir kadın, cerrahi ve göz alanında uzmanlığıyla şöhret bulmuştur" demektedir. Corci Zeydan da Endülüslü iki kadın doktordan şu şekilde söz eder: "Endülüs'ün ünlü hekimlerinden Ebu Bekir bin Zühr'ün kız kardeşi ve kızı Endülüs'te yetişen ünlü kadın doktorlardandı. Bunlar yalnızca kadın hastaları muayene ederdi" (Zeydan, 2007/1386:143). Taberi de savaşlarda yaralıları tedavi eden Rufeyde isimli bir kadının adını zikretmiştir (Taberi,1991:498). Ku'aybe binti Said el-Eslemi de savaşlarda yaralanan askerlerin tedavisinde görev alan hemşire kadınlardan biridir (Gözütok, 2016:181).

Şifa Bint Abdullah

Şifa, Medine'ye hicretten önce Mekke'de Müslüman olmuştur. İslam toplumunda çalışkan, akıllı ve iş bilir bir kadın olarak bilinirdi (Başar, 2011:35). Gerçek adı Leyla olmakla birlikte sonradan tıp alanındaki bilgisi ve bu alanda yaptığı hizmetler sebebiyle şifacı olarak şöhret kazandı (Uraler, 2010:139).

Kurtubalı Lübna

Lübna, şair, müstensih, yazar, kraliyet ailesinin kütüphanesinin kitap satın alma sorumlusu olup, özel sekreterlik ve matematik ise onun uzmanlık alanıdır (Frederique, 2015: 1). Meşahirü'n-Nisa" adlı eserinde Lübna'dan şu şekilde bahsedilmektedir:

"Endülüs Edibelerinden güzel, sarf ilmi, hesap ilmi, şüir ve inşada akranlarından üstün, özellikle hüsn-i hat ve kitabette Abdulhamid'e denk, İbnu'l-Amid'e benzer paha biçilmez bir 'Yakut' idi. 'Yakut' tabiri 600 yılının ortaları meşhurlarından olan Yakut el-Musta'sımı'ye işaret eder ki bu yakut, hüsn-i hatta gününün yeganesi idi (Zihni Efendi, 1982:176).

Bu isimlerin dışında şair, hatip ve filozof olan Sare el-Halebiyye sayılabilir (Çınar, 2015:35). Sare, aynı zamanda iyi

bir edip, şair ve mutasavvıftır (El-Meknasi, 1973:522-529). Ayrıca VIII. yüzyılda yaşamış olan Fatıma Hoşab kendi döneminin önemli hatip ve sanatkârlarındandır (Ferruhzad, 1999/1378:1229). Fatıma, ise çok fazla tanınmasa da o dönemlerde pek çok kişiye ders vermiş ve birçok kişinin eğitimine de katkı sağlamış eğitimci bir kadındır (Ferruhzad, 1999/1378:1226; Özlük, 2019:45).

Doğu dünyasındaki bilim kadınlarından sonra şimdi de Batı dünyasında bilim ve kültür alanındaki ünlü kadınları tanıyalım:

Marie de Vantardorn ve Castelloza

Marie de Vantardorn, romantik şiirler yazan tek kadın ozandı. Marie de Vantardorn, saray edebiyatının esasen eril tonuna kadınsı bir bakış getirmişti denilebilir. Genelde erkek meslektaşlarıyla aynı şiirsel gelenekleri kullanmalarına rağmen günümüze kadar gelen eserlerinin çoğu, Orta Çağ yazarlarının benzer şiirlerine göre daha özel ve doğaldı. Buna örnek olarak XII. yüzyılın başlarında yaşayan ünlü şair Castelloza ise sevgilisine şu dizeleri yazdı: Senin dışındaki hiçbir mutluluk kaynağı beni ayakta tutamaz". "Benim büyük ölçüde ve açgözlülükle özlem duyduğun seni öpeceğim ve kucaklayacağım bir yer, yeni yaşamla birlikte bedenime girebilir" (Bogin, 1976:121).

Azalais de Porcairques ve Florencia

Azalais de Porcairques ise 1140'lı yıllarda yaşamış bir şairdi ve kederini şu şekilde dile getiriyordu: "Avunmanın sevincini kaybettim." Kur yapan sevgilisinin kaybı, kalbinde kış gibiydi: "Şimdi soğuk zamanlara geldik... buz, kar, çamur." Üç yüz yıldan fazla bir süreden sonra, Florencia adlı İspanyol şair de sert bir şekilde kasıtlı biçimde kadınları aldatan ve onları ihtiraslı tuzaklarına düşüren duygusuz adamlara çok sinirliydi. Florencia, sadakatsiz erkekleri seven kadınları ise kafesli kekliliklerle karşılaştırarak şöyle tasvir ediyordu:

Şimdi ağlar, bir zamanlar hiç
Yakalanmayacağını düşünenler,
Bunun yerine aldatılmış tuzakla yaşarlar,
Ki onlar çoğunu kaçınmak için aradılar.

Aslında bu sadakatsiz aşık motifi konulu şiirler yazan kadınlar, birçok edebi türe de farkında olmadan katkıda bulunmuşlardı. 840'lı yıllara kadar erken bir dönemde Dhuoda adında soylu bir kadın oğlu William'ın isteğiyle "The Manual Dhudo" olarak bilinen eğitici hikâyeler de yazmıştı. Onun metni de birçok kadın yazar gibi sadece yenilikçi değil aynı zamanda kendi samimi duyguları ile doluydu.

Gandersheimli Hroswitha ve Bingenli Hildegard

İşte yaklaşık bir yüzyıl sonra bir başka açık sözlü ve yaratıcı kadın olan Gandersheimli Hroswitha (935-999) ise Orta Çağ oyun yazarı olarak tanınmaktaydı (Evans,2001:169; Tarr, 1991:445). Oyunlarını muhtemelen bu eserleri sahnelemek yerine yüksek sesle okuyan rahibeler için yazmıştı. Dramalarının temelini İncil'deki öykülere ve efsanelere dayandıran Hroswitha ya da Hrotsvit, sık sık kadın merkezli olarak çalışmalarını yapmaktaydı. Sıra dışı bir üsluba sahip olan Hrotsvit, ilk kadın oyun yazarıdır. Özellikle de klasik dönem sonrası mevcut dönemin ilk tanınan Batılı oyun yazarı olup ilk Sakson şairidir. Aynı zamanda bize dramada var olan en eski feminist perspektifi sağlamaktadır (Sheid, 1913:504; Brocket ve Hildy, 2014:76; Nagel, 1965:7-8). Bir feminist olarak kadın figürlerini o zamanki sıradan rolde değil, kahraman olarak tanımlayan hikayeleri vardır (Finger ve Wagner, 2012:1). Hildegard ise bilinen Hristiyan erdem felsefesinin ahlaksızlığa karşı zafer kazanmasını öğreten karakter olarak İncil figürlerini veya azizleri kullanmayan en eski ahlaki oyunu yazarak hem dramaya hem de edebiyata katkıda bulunmuştu. *Ordo Virtutum* adlı eserinde ruhani kadın kahramanlar da bulunmaktadır. Bunlar, baş kahraman olan ve cennete gidiş yolunu arayan ruh olan Anima; dünyevi şeytan olan Diabolues ve Almanya'nın bilinen ilk kadın şairi olan Ava Melk (1127) idi. Ayrıca Başrahibe Herrad Landsburg da *Hortus Deliciarum* adlı güzel bir şekilde aydınlatılmış yenilikçi bir kitap da bestelemiş ve tasarlamıştır (Williams ve Echols, 1994:225).

Trotula

Bu çağın az sayıdaki kadın hekimlerinden farklı olarak Trotula, özellikle de öğrencileri tarafından Salerno'nun tıp fakültesinde okumuş en bilgili öğretmen olarak kabul edilmiştir (Mahaffey, trz:2). Hatta Trotula'nın Rönesans

kaderi Orta Çağ döngüsü ile paralellik göstermektedir. Bu konuda aşağıdaki metinde olduğu gibi Trotula'nın tıp alanındaki çalışmaları oldukça önemlidir.

“Trotula seu Trottola de Ruggiero, multae doctrina matrona Salernitana, quae librum scripsit de moribus mulierum et eorum cura, et alterum de compositione medica mentarum-

Trotula veya Trottola de Ruggiero, pek çok bilginin (Salernitana) anası ki; o, kadınların yapıları ve onların bakımı ile ilgili kitap yazdı, bir de tedavi ile ilgili bir kompozisyon yazdı” (Renzi, 1852:151).

De curismulierum, De Passionibus Mulierum Curandorum, De Mulierum Passionibusante, in et postpartum en önemli eserleridir (Ferraris ve Ferraris, 1997:64; Nockels, 2002: 353-5; Cavolla, Proto, Patruno, 2008:79-86; Faguet, 2014:2027; Green, 1999:53).

Bavyeralı İmparatoriçe Judith

Özellikle Orta Çağ'ın başlarında manastırın hem içinde hem dışında soylu kadınlar, güzel dokuma veya işlemeli sanat eserleri de üretiyorlardı. Örneğin Bavyeralı Judith (802-843), çeşitli yaratıcı ve çekici işlemeli eşyalar yapma becerisiyle ün kazanmıştır (Williams-Echols, 1994:232).

Roesia Burford

Londralı Roesia Burford adında zanaatkâr bir kadın, 1300'lü yılların başlarında İngiltere Kraliçesi Fransalı Isabella'nın büyük sanatsal başarı olarak kabul ettiği mercanla süslenmiş bir papaz cübbesi yaptı. Bunu Roesia'dan son derece büyük bir meblağ karşılığında satın aldı ve daha sonra papaya bağışlamıştı. Altın ve gümüş ipliklerin, giysinin üzerinde parlayacak şekilde kumaş üzerine serilmesi gerekiyordu (Williams-Echols, 1994:232). *Opus Anglicanum* (1300) olarak bilinen İngiliz stili, Orta Çağ sanatsal nakışlarının doruk noktasıydı. (Parker-Pollack, 1981:16-17).

Anna Komnena

Kadınların seküler biyografileri ve anıları da çok samimi bakışlarını içeriyordu. Örneğin Anna Comnena (1083-1148), babasının çok kapsamlı bir biyografisi olan *Alexiad* adlı eseri, imparator Aleksios Comnenus ve saltanatının tarihi bu tür birçok ayrıntıyı içeriyordu. Anna, çağdaş tıp bilgisi, Bizans protokolü ve Birinci Haçlı Seferi gibi önemli güncel olaylar hakkında bilgi veriyordu (Comnena, 1969:511-512; Buckler, 1968:117-119; Williams-Echols, 1994:227).

Bazı kadın sanatçılar da insan sevgisi ve acısıyla ilgili yazılar da yazmışlardı. Diğer kadın yazarlar da kendilerini ahlaki öğrenime ve Tanrı'ya taşımaya adanmışlardı. Bazı kadınlar da aşk şiirleri, dramalar, aşk romanı, nezaket kuralları kitapları, hayali yolculuklar ve politik panarjiler yazmışlardı. Orta Çağ'da Avrupalı kadın yazarlar arasında, kalemini zevk ve kazanç için kullanan dört kadından bahsedebiliriz:

Kontes Dia

Kontes Dia, XII. yüzyılda yaşayan bir kadın ozandı. Fransa'nın güneyindeki Occitanie'de şiir yazan 20'ye yakın zeki, okur-yazar, sanatsal olarak üretken en iyi gruplar vardı (Cosman, 2000:2).

Tibor

Tibors, ilk kadın ozandır. Provence'in en güçlü ailelerinden birinin lordu ve ozanların önemli bir başı olan Bertrand de Baux'un karısı ve ozan Raimbaut d'Orange'ın kız kardeşidir (Bogin, 1980:80).

Marie de France

İkinci önemli yazar olup şiirsel *laileri* ve masalları ile büyüleyici bir şekilde saray aşkının sihir, harikalar ve kurt adamlarla tamamlanmış en abartılı hayallerini zekice tasvir eden Marie de France idi (France, 1987). Marie, ayrıca kendi zekâları ve erkekler üzerindeki güçleriyle yeniden birleşirken kocalarını aldatan eşlerin komik ve kaba masallarını da yazardı.

Christine de Pizan

Bu başarılı kadın yazarlardan biri de Christine de Pizan idi. Bazı kadın yazarlar, sadık bir şekilde kadınların ününü savunurdu. Bazı kadınlar da feminizm karşıtı kadınları lanetleyen komik hikayeler yazardı. Orta Çağ kadın yazarlarını okumanın zevkli yönleri arasında konularının ve edebi türlerinin çeşitliliği vardır. Christine de Pizan gibi fevkalade yetenekli bir yazar herhangi bir erkek meslektaşına kadar popüler ve kabiliyetlidir (Cosman, 2000:1).

Christine de Pizan, XV. yüzyılın üretken profesyonel yazarı olup evcil köpeği onu gözlemlerken, çalışmalarını yüksek arkalıklı bir sandalyede otururken ve eğimli bir masada çalışma odasında yazıyor. Şapkası kafasında ve kalemi elinde. Kalem uçlu bir kutu ve mürekkebi kitabının yanında duruyor. Christine'nin mükemmel bir hattat olduğu ve yayınlanan 20 kitabı arasında bazı el yazmaları için kendi yazmanlarının olabileceği söyleniyordu (Cosman, 2000:2).

Christine de Pizan, mükemmel bir şekilde anlaşmalar, tarihler, alegoriler, mektuplar, rüya vizyonları, talimat kitapları, aşk şarkıları, siyasi denemeler ve özellikle kadın ütopyası *Kadınların Şehri* de dahil olmak üzere kadınlara adanmış beş büyük kitap yazdı. Christine kendisini, üç çocuğunu, annesini ve çeşitli akrabalarını da yazılarında destekledi. Christine de Pizan sadece o dönemde ve Avrupa'da popüler değildi, aynı zamanda uluslararası bir entelektüel figür olarak da takdir edildi, mükemmellik ve öğrenim için övgü aldı. İngiltere'nin ilk matbaacısı olan William Caxton, Christine de Pizan'ın eserini, İngilizce bastığı ilk ciltler arasında sundu. Caxton ilk olarak İncil'i yayınladı. Sonrasında da Christine de Pizan'ın eserlerini çevirdi (Cosman, 2000:2; McCormick, 2003:149-171).

Christine de Pizan ise zeki, yaratıcı, üretken kadınlar için şaşırtıcı derecede etkili bir özür dileyen profesyonel bir Orta Çağ yazarıdır. 20 büyük eserinden beşi kadın tarihine adanmıştı. Uluslararası bir kültür figürü olan Christine, birçok ülkedeki kadınların hayatını etkilemekteydi. Christine'in eserleri Fransızcadan İngilizce ve Portekizceye çevrildi (Cosman, 2000:13).

Aslında kadınlar, keyfi bir özellik algısıyla değil de, erdemleri sayesinde tarihte yer alırlardı. Christine de Pizan'la *querelle des femmes* (kadınlar tartışması) adı verilen bir dönem başlamıştı. Bu tartışma, yaklaşık olarak üç yüzyıl kadar sürecek olan cinsiyetler arası eşitlik veya farkları konu alan tartışmalar, inceleme yazıları, diyaloglar ve hicivsel yazılar gibi sayısız eserin yayımlanmasına da neden olmuştur (Valerio, 2014:260). Örneğin *Kadınların Şehri* kitabı müthiş bir mimari, sosyal, politik, entelektüel ve pratik bir kadın ütopyasıdır. Burada 3 önemli unsur vardır: Akıl, Doğru Düşünme ve Adalet (Cosman, 2000:18). Christine, çok sayıda örnekle kadınların yönetme kabiliyetine sahip olduğunu ve de erkekler kadar akıllı ve erdemli olduklarını gösterir. Ona göre Aristo, din adamları ve kadınların toplumsal açıdan ikincil düzeyde olduğuna inananlar yanılmaktadırlar. Christine, eşsiz bir eleştiri kabiliyeti sergilerler. Erkekler göre ikincil derecedeki konumunu tersine çevirme iradesine sahip olan tek kadındır. Christine, kendini her zaman kadınlara eğitim verildiği takdirde her şeyi başarabileceklerine ve ulaşabileceklerine örnek olarak gösterirler (Varela-Rodríguez, 2016: 61).

Marguerite de Navarre

Dördüncü önemli kadın yazar ise Alençon'un düşesi ve Navarre'ın kraliçesi Marguerite de Navarre idi (Navarre, 1967). Aynı şekilde Marguerite, yurttaşı Rabelais gibi esprili, skatolojik hikayelerde de zekasını iyi bir şekilde kullanmaktaydı. Heptameron adlı eser de kısmen Boccaccio'nun *Decameron'u* taklit etmeyi amaçlıyordu. Bu hikâyeye, her masaldan sonra felsefi ve gerçekçi yorumlarda bulunan 10 *kurban* ya da hikâyeye anlatıcısı tarafından anlatılan 72 masaldan oluşuyordu. Kontes Dia, Marie de France, Christine de Pizan ve Marguerite de Navarre işte bunların hepsi ya doğuştan ya da evlilik dolayısıyla iyi doğmuş eğitilmiş entelektüel bir aristokrasiyi oluşturuyordu. Bu dört kadın, kadınların sesi mi olmuşlardı artık? (Boccaccio, 2013:521; Cosman, 2000:4).

En iyi *trobaritzlerden* (yani kadın ozan) biri olan yukarıda da bahsettiğimiz Kontes Dia, acısını teselli etmek için ya da saray aşkının geleneklerinin gerekliliklerinden dolayı şarkı da söylüyordu. XII. yüzyılda Occitania'da, Povençal'daki ozanların sözleri, sahte bir tutkuyu dile getiriyordu. Kadın ozanlar, güçlü, zeki ve minnettar kadınların yaşadığı veya yönettiği yerlerde çalışırlardı. Şiir yazımı, malikanelerde kalelerde ve saraylarda Akitanyalı Eleanor, kızı Marie of Champagne gibi sanatsever kadın patronlar ve Narbonnelu Ermengarde gibi daha az bilinen kadın destekçiler tarafından geliştiriliyordu (Cosman, 2000:4-5).

Kontes Dia, bununla ilgili şöyle demiştir: "Son aşk, çok güzel olup bana neşe ve büyük bir mutluluk getiriyordu. Bu da daha neşeli şekilde şarkı söylememe neden oluyordu. Ozanların sözlerinde sevgili, genellikle güvendiği araçlar, bazen arkadaşlar, hizmetçiler veya sinsi aşıklar arasında mesajlar taşıyan sadık köpek gibi evcil hayvanlar aracılığıyla da sevdiklerine hitap ediyorlardı. Bir diğer kadın ozan Castellanza da bu konuda şunları yazmıştır: "Tanrı biliyor, şarkıya doymam gerekirdi. Ne kadar çok şarkı söylersem o kadar kötü âşık oluyorum". Ve devam

etti: “Dostum, alçakgönüllülüğü ve insanlığı önemsememiş olsaydın, seni hiç tereddüt etmeden severdim. Yine de bu şarkıyı övgülerinizi her yere yaymak için besteliyorum çünkü adınızın söylenmemesine katlanamam”. Kadın ozanlar, birkaç gizli aşk, sevgi sanatı ve sevgilileri hakkında doğrudan konuşurlardı. Genel anlamda bakıldığında bazı Orta Çağ kadın şairleri ise nitelikli eserler yazmış olsalar da az sayıda bilgili, zeki kadın, bu dizelerin, karmaşık kafiye şemalarının olduğu şarkılarda, katı ritmik kalıplar, kelime oyunları ve ozanın değerliliğinin sanatsal tuzağı olan kalp özelemleri hissedilmektedir. Kadın şairler de ayrıca kadınların şöhretinden övgüyle bahsederlerdi (Cosman, 2000:5-6).

Ayrıca Marie de France, bir zamanlar şarkı ve ilahiler içeren şiirsel kısa öyküleriyle de ünlüydü. Bugün en çok, erkeklerin ve kadınların ahlaki zaaflarını, çılgınlıklarını ve başarısızlıklarını tasvir eden hoş fablları ile tanınıyordu (Favier, 1967).

Bunların yanı sıra kadınlar, XV. yüzyılda çok popüler hale gelen eğitim kılavuzları gibi çeşitli kurgu dışı türde kitaplar da yazdılar. Bu el yazmalarını kaleme alan kadın yazarlar, tartışmak için sıklıkla geleneksel olarak eril konuları seçmişlerdi. *Aziz Albus* kitabı olarak bilinen popüler bir incelemede Juliana Berners, avcılık, şahinlik, balıkçılık ve hanedanlık armaları hakkında bilgileri derlemiştir. Savaş ise soylular için önemli bir etkinlik olduğu için, Christine de Pizan’ın *le livre des fais d’armes et de chivalerie* (Silah ve Şövalyelik Kahramanlıkları Kitabı) gibi askeri kılavuzlar da kitaplardan sonra en çok aranan eserlerdi (Williams-Echols, 1994:227).

Örnek kadın yazarlar, Countess de Dia, Marie de France, Christine de Pizan ve Marguerite de Navarre, Orta Çağ ve Rönesans dünyasının çoğunlukla çalışmalarıyla yaşayan profesyonel kadınları idiler.

Bu arada sanatçılar, kendilerini destekleyenler olmadan üretmeyecekleri için sanat eserleri üretmeleri için onları kiralaayan sayısız kadın, bu yaratıcı evrimin önemli bir parçasını oluşturuyordu. 14. yüzyılda Fransız kraliçesi Jeanne d’Evreaux, Aziz Denis manastırı için Bakire ve Çocuk’un sofistike bir yaldızlı heykelini yaratmak için bir sanatçı kiraladı (Heer, 1962). O yüzyılın sonlarında başka bir Fransız kraliçe olan Isabeau of Bavaria, mücevherlerle süslenmiş altın bir heykel yapması için bir sanatçı görevlendirdi (Paribeni, 2014:739). Hampshire’daki Wherwell’in başrahibi Euphemia, mimari tasarıma ve inşaatla belgelenmiş bir katkı yapan az sayıdaki kadınlardan biriydi. Bir şapel ve yeni bir salon için yaptığı yenilikçi tasarımlar, bu yapıları yangından daha güvenli ve manastırdaki önceki binalardan daha kalıcı hale getirdi. Euphemia, ayrıca geniş bir bahçe ve meditasyon alanı tasarlamıştı (Barber, 1984:233; Williams-Echols, 1994:229). Sabina Von Steinbach adlı XIII. yüzyılda Alman kadın da muhtemelen bir inşaatçı ve heykeltıraş olan Erwin adında bir erkek ustaya yardım ediyordu. Ayrıca Sabina’nın Erwin’in Strasburg katedralinde yapmaya başladığı heykeli tamamladığına inanılıyordu. Aziz John heykelinin üzerindeki bir parşöme şöyle yazıyordu: “Bu sert taştan bana şekil veren bu kadın Sabina’nın kutsal varlığına minnetlerimle”. Hatta resim bile, özellikle de zengin soylu kadınlar için kabul edilemez bir meslek olarak görülen bir zanaattı. XV. yüzyılın sonlarında Flanders ve Brülj’deki ressam loncası, kadınların sayısı üyelerin yüzde yirmi beşini kadınlar oluşturana kadar artmaya devam etmiştir. Frankfurt’ta on beşinci yüzyılın sonunda Juttchen adlı bir kadından sık sık kukla ressamı olarak bahsediliyordu. On dördüncü yüzyıldan beri Paris’in uzun süredir devam eden bir kadın sanatçı geleneği vardı (Williams-Echols, 1994:230-231).

Sonuç

Doğu ve Batı dünyasında entelektüel hayatı canlandıran ve adlarını tarihe yazdıran şair, yazar ve daha pek çok alanda önemli yer edinmiş olan bu kadınlar, acaba hak ettikleri değere ulaşabildiler mi? Ya da şöyle diyelim, bu kadar önemli kadın yazarların edebiyat ve sanatın bazı alanlarında eserler vermiş olmalarına rağmen Rönesans sırasında kadınlarda neyin değiştiği sorulduğunda inanın buna da pek verilememiştir. Hatta kadınların tarihine baktığımızda, erkek egemen bir atmosferin, onlarla birlikte yaşayan kadınlar üzerindeki etkisini görmek çok daha ilginç idi.

Kadınların geçmişte onurlu bir hayat yaşayabilmek için yaşam boyunca rehberlik edilmesi gerektiği inancına dayanıyordu. Bu onurlu hayatı yaşamak temasıyla birlikte kadınları ve kadınların hayatındaki önemli olayları, hamilelik, doğum, evlilik gibi anlatan yeni bir düzen ortaya çıkmaktaydı ancak kadınların hayatlarının gerçeklerini tasvir etmemişlerdi (Tinagli, 1997:187). Bu da kadınların gerçek yeteneklerinin gölgelemesine sebep

olmaktaydı.

Genel olarak baktığımızda tarihsel düşüncelerin çoğunda, kadınların ve sanatın aslında pek çok hem statik ilham kaynakları olarak hem de uygar olanların yetiştirdiği lükslerdir.

Özellikle Batı dünyasında kadınların bir varlık mücadelesi vardı. Pizan'ın mücadelesi, takipçileri için büyük önem taşımaktadır. Onun karanlık içinde ışığı bulmaya yönelik olarak yaptıklarıyla tarihte büyük bir önem taşımaktadır. Sonraki yüzyıllarda feminist yazarlar ve eşitlikçiler tarafından takip edilmekte ve sevilmiştir. Bu da Orta Çağ'daki fikir ve düşüncelerin sonraki yüzyıllara yansımaları oluşturmaktadır.

“Cherchez les femmes-kadınları aramak” bu nokta da slogan olarak kabul edilebilir.

Kaynaklar

- Akgül, Ş. (2006). *İslam Tarihçiliğinde Meşahirü'n-Nisa Geleneği ve Mehmed Zihni Efendi'nin Meşahirü'n-Nisa Adlı Eserinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksu, A. (2001a). "Emeviler Döneminde Kadının Durumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (1), 263-279.
- Anna Comnena. (1969). *The Alexiad* (Çev.: E.R.A). New York: Sewter, 511-512.
- Barber, R. (1984). *Penguin Guide to Medieval Europe*. New York.
- Başar, S. (2011). *Kur'an'ın İlk Kadın Yorumcuları*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bayram, M. (2002). "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı". *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 374-375.
- Boccaccio, G. (2013). *Decameron*. Norton Press.
- Bock, G. (2004). *Avrupa Tarihinde Kadınlar* (Çev.: Zehra Aksu Yılmaz). Literatür Yayınları.
- Bogin, M. (1976). *The Women Troubadours*. New York.
- Brockett, Oscar G. ve Hildy, Franklin J. (2014). *History of the Theatre* (10.Baskı). USA: Pearson Education.
- Brotton, J. (2006). *The Renaissance*. UK: Oxford University Press.
- Buckler, G. (1968). *Anna Comnena: A Study*. London.
- C. M. B. C., T. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi/ Cilt 5*. (Çev.: Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir). Ankara: MEB Yayınları.
- Cabiri, M.A. (2019). *Arap-İslam Medeniyetinde Entelektüeller*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Cavolla, P. Proto, MC. ve Patruno, C. (2008). "The first cosmetic treatise of history. A female point of view". *Int J CosmetSci*, 79-86.
- Cosman, M. P. (2000). *Woman at work in Medieval Europe*. New York: Facts on File Books.
- Çınar, F.M. (2015). *Astronomdan Gramer Uzmanına, Doktordan Kâtibe Endülüslü Kadınlar, Derin Tarih*. Özel sayı 4, 32-37.
- Döğüş, S. (2015). "Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 127-150.
- Durant, W. (trz). *İslam Medeniyeti*. (Çev.: Orhan Bahaddin), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- El-Meknasi, A. (1973). *Cozvet el-İktibas fi Zikr min Hall min el-İ'lam Mudun Fas*. Erribat: Dar el-Mansur Li't Tabaat Ve'l Varaka.
- Er-Rumi, Y. H. (1993). *Mu'cam el-Udaba – İrşad el-Erib ile Ma'rifat el-Edib*, C. 3. Beyrut: Dar el-Ğarb el-İslami.
- Es-Safadi, S. (2000). *El-Vafi Bilvafayat*, C.22. Beyrut: Dar İhya' et-Turas el-Arabi.
- Evans, D. D. (2001). "Hrotsvit of Gandersheim (c.935-c.975)". *Catholic Women Writers: A Bio- Bibliographical Sourcebook*, (Ed. Mary R. Reichard), Westport: Greenwood Press, 169-175.
- Faguet, Guy B. (2014). "A brief history of cancer: Age old miles tone sunderlying our current knowledge database". *International Journal of Cancer*.
- Favier, M. (1967). *Christine de Pisan: Muse des Cours Souveraines*, Lausanne.
- Ferraris, Z. A. ve Ferraris, V.A. (1997). "Women of Salerno: contribution to the origins of surgery from Medieval Italy". *Ann Thorac Surg*.
- Ferruhzad, P. (1999). *Danışname-i Zenan-i Ferhengsaz-i İran ve Cihan/Zen Ez Ketibe Ta Tarih*. Tahran: İntişarat-i Zeryab.
- Fevvaz, Z. (1895/1312). *ed-Davr el-Manşur fi Tabakat Rubbat el-Hudur*. Mısır: el-Matbaat'ul Kubra el-Emiriyye.
- Finger, A. ve Wagner, G. (2012). "Frauen des Mittelalters: Die Dichterin Roswitha von Gandersheim". *Schulfernsehen*, 1-7.
- Frederique, P. (2015). *Forgotten Women- Lubna of Corboda. Al Miraah: Reflections on the Middle East and North Africa*.
- Genc Ali, Z. (2013/1392). *Berresiye Cahyegah İctima'i ve Siyasi-i Zenan Dar Dovre-i Tasallut-i Turkan Gaznevi (351-446 h.) ve Selçukiyen (429-590 h.)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Danışag-i Azad-i İslami Vahud-i Tahran-i Danışkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani.
- Gies, F. ve Gies, J. (1991). *Women in the Middle Ages*. New York: Harper Perennial.
- Gözütok, Ş. (2016). "Rasulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi". *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, 175-196.
- Green, M. H. (1999). In Search of an "authentic" Women's Medicine: The Strange Fates of Trota of Salerno and Hildegard of Bingen". *Dynamis, Actahisp. Med. Sci. Hist. Illus.*, 19, 25-54.
- Heer, F. (1962). *The Medieval World: Europe, 1100-1500*, New York.
- Hüseyni, M. (2004/1383 ş.). Şavane Parsa: Zan-i Arif-i Şair-i İranî-i Karn-i Dovvam-i Hicri, Faslname-i Pejoheşha-i Edebî, 5 (Sonbahar), 39-54.

- İshakoğlu, Ö. (2017). Endülüs Arap Edebiyatının Gelişmesinde Kadın Şairlerin Rolü. *Nüşa*, 17 (45), 2017, 149-172.
- Kadiri, F. (2009/1388). "Nakş-i Zan dar Adabiyat-i Endülüs, ba Te'kid bar Vellade". *Mutalaat-i İctimai-Revaşinahti Zenan*. 22 (yaz), 97-114.
- Kul, S. (2003), *İlk Dönem Tasavvuf Tarihinde Kadın*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, R. (2017). "Münzirî'nin (v. 656/1258) Hadis Aldığı Kadın Hocaları Hakkında Bir Değerlendirme (et-Tekmile Özelinde)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 193-225.
- Mahaffey, A. M. (trz). *Women Scientists of The Middle Ages & 1600s*.
- Marguerite de Navarre (1967). *Nouvelles*, (Ed. Yves le Hir), Paris.
- Marie de France. (1987). *Fables*. (Çev.: Harriet Spiegel), Toronto.
- McCormick, B. (2003). «*Building the Ideal City: Female Memorial Praxis in Christine de Pizan's "Cité des Dames."*», *Studies in the Literary Imagination*, Vol.36, Issue.1. Georgia State University, 149-171.
- Nagel, B. (1965). *Hrotsvit von Gandersheim*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Nockels, C. (2002). "The Trotula: a medieval compendium of women's medicine", *J HistMed*.
- Novikoff, A. (2005). "The Renaissance of the Twelfth Century Before Haskins". *The Haskins Society Journal*, 16, 104-116.
- Ocak, A.Y. (2011). "Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri". *Ortaçağ'da Kadın*, (Ed. Altan Çetin), Ankara: Lotus Yayınevi.
- Özlük, E. (2019). *Orta Çağ İslam Dünyasında İz Bırakan Müslüman Kadınlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Paribeni, A. (2014). "Doğu'da İktidar Sembolleri". *Ortaçağ, Katedraller-Şövalyeler-Şehirler*, (Ed. Umberto Eco), (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Parker, R. ve Pollack, G. (1981). *Old Mistresses: Women, Art and Ideology*. New York.
- Rogers, M. ve Tinagli, P. (2006). *Women in Italy 1350-1650*. Manchester University Press.
- Salvatore De Renzi. (1852). *Collectio Salernitana*, C. I, Napoli.
- Seyyadzade, S. (2011/1390 ş.). *Movkiiyet-i Siyasi ve İctimai-i Zan Dar Dovre-i Selaçike ve Harzemsahiyan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Huzistan: Ahvaz Şehit Çamran Üniversitesi Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Sheid, N. (1913). "Hroswitha" *The Catholic Encyclopedia*, (Ed. Charles G. Herbermann, Edward A. Pace, Conde P. Ballen vd.), Vol. VII, New York: The Encyclopedia Press, 504-505.
- Skalli, L.H. (2007). "Poverty: North Africa". *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*, Vol.4, Economics, Education, Mobility and Space. Boston: Brill.
- Şeyban, L. (2014). *Endülüs*. İstanbul: Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
- Tarr, J. (1991). "Hrotsvit of Gandersheim". *An Encyclopedia of Continental Women Writers*, (Ed. Katharina M. Wilson), Vol. I, New York: Garland Publishing.
- Tinagli, P. (1997). *Women in Italian Renaissance Art: Gender Representation Identity*. New York: Manchester University Press.
- Uraler, A. (2010). *Şifâ Bint Abdullah, TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Üçok, B. (trz). *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Valerio, A. (2014). "Kadınların Gücü". *Ortaçağ, Keşifler-Ticaret İlişkileri-Ütopyalar*, (Ed. Umberto Eco), (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Varela-Rodríguez, Mª E. (2016). "The Conception of Authority and Power in the Works of Christine de Pizan, Mediation and Consensus in her Work". *International Journal of Art and Art History*, C. 4, No. 1, 60-78.
- Williams, M. N. ve Echols, A. (1994). *Between Pit and Pedestal- Woman in the Middle Ages*. Princeton, New Jersey: Markus Wiener Publishers.
- Zeydan, C. (2012). *İslam Uygarlıkları Tarihi/Cilt 2*. (Çev.: Necdet Gök), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zeydan, C. (2007/1386). *Tarih-i Temeddun-i İslam*, (Çev.: Ali Cevahir Kelam), Tahran: Emir Kebir Yayınları.
- Zihni Efendi, M. (1982). *Tarihte İz Bırakan Meşhur Kadınlar*, (Çev.: Bedrettin Çetiner), C. 2, İstanbul: Şamil Yayınevi

Yazar Katkıları: Fikir-%50-50; Tasarım-%80-20; Denetleme-%80-20; Kaynaklar-%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi%50-50; Analiz ve/veya Yorum-%50-50; Literatür Taraması-%50-50; Yazıyı Yazan-%50-50; Eleştirel İnceleme-%60-40.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yok

Author Contributions: Concept--%50-50%; Design-80-20%; Supervision-50-50%; Resources-50-50%; Data Collection and/or Processing-50-50%; Analysis and/or Interpretation-50-50%; Literature Search-50-50%; Writing Manuscript-50-50%; Critical Review-60-40%.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Ethical Committee Approval: None